

iz 1974. godine, u kojem ova izuzetno značajna građa za ovakvu vrstu studija nije imala pravo mjesto i adekvatan značaj u sastavu problematike o kojoj govori, ovo izdanje u potpunosti je ispravilo raniju postavku.

Kako je i razumljivo, najveći dio ilustrativnog materijala raspoređen je u posljednjem poglavlju koje se odnosi na duhovni svijet Ilira. Uočljivo je i začuđujuće isključivanje jedinstvenog spomenika pisma predantičkih Ilira i uopće prve pisane riječi s područja Bosne i Hercegovine, iz šestog stoljeća stare ere. Radi se o poznatoj vazi s Poda kod Bugojna s etruskom grafijom.

Neznatno reducirajući obim ove monografije, autor nije i izmjenio prvotnu koncepciju djela. Iako je iliologija, naročito poslije šezdesetih godina, doživjela velike transformacije, Aleksandar Stipčević se i u ovom izdanju *Ilira* drži Apijanovog i Strabonovog svjedočanstva o njima i smješta ih na zapadnobalkanske prostore. Tako ilirski svijet postavlja unutar porstora koje određuju na zapadu Jadransko more i rijeka Soča, planinski masivi jugoistočnih Alpi, te rijeke Drava, Dunav, Morava i Vardar, a na jugu uključuje gotovo cijeli teritorij današnje NR Albanije. Tako je i u ilirsku etničku zajednicu uvrstio i histarski plemenski savez, paleopanska plemena između Drave i Save, te keltske Skordiske i ilirotračke Dardance.

Rezultati istraživanja zadnjih petnaest godina, posebno na području južnoilirskih oblasti i u oblasti ilirske podmorske arheologije, našli su, takođe, svoje mjesto u ovom izdanju *Ilira*. Posebno je to značajno za rasvjetljavanje dijela problematike vezane za ilirske pomorske djelatnosti. Selektivna, nadopunjena i neopterećujuća bibliografija najznačajnijih i najnovijih radova o Ilirima i njihovom duhovnom svijetu i materijalnoj kulturi, te novi raspored ilustrativne građe, svakako su najznačajniji doprinos ovoj monografiji. Njenu korisnost za one koji tek stižu elementarna saznanja o jednom i odviše risni priručnik, kao i već afirmiranim stručnjacima kao vrijedna literatura, zaista nema potrebe isticati. Ovo djelo, unutar brojnih studija, sinteza, rasprava i monografija o ilirskom svijetu ima svoje posebno mjesto.

Ante Škegro

Ivo Bojanovski, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 6. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, knjiga LXII. Sarajevo 1988.

Godina 1988. u bosanskohercegovačkoj historiografiji, posebno antičkoj, ostat će obilježena crvenim slovima. Centar za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

publikovao je jedinstveno monografsko djelo za antički period bosanskohercegovačke povijesti, iz pera dr. Ive Bojanovskog, vrsnog znalca povijesti antike i ranog srednjeg vijeka. Ovaj ugledni i priznati naučnik, autor je i monografije *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji* (takođe u izdaju Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela XLVII/2). Monografija o Bosni i Hercegovini u antičko doba nastalo je na vrhuncu naučnog stvaranja dr. Ive Bojanovskog. Brojni njegovi naučni prilozi iz oblasti antičke i u manjem dijelu ranosrednjovjekovne arheologije i historije razasuti su po brojnim renomiranim naučnim publikacijama od kojih samo stičemo *Arheološke radove i rasprave JAZU, Wissenschaftliche Mitteilung des Bosnischherzegowinischen Landes muzeum N. S., Glasnik Zemljaskog muzeja u Sarajevu i Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* i dr. Od radova izdvajamo samo nekolčinu onih kapitalnih: *Municipium Malvesiatium* (ARR VI/1968), *Mogorjelo — das römischd Turres* (WMBHL, B. II, H. A. 1972), te *Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji I, II, III, IV, V* (*Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH* XV/13 1977, XVII/15 1978, XIX/17 1981, XXII/20 1984, XXV/23 1987). Kombinirajući izvornu arheološku i epigrafsku građu s terena i dotadašnje rezultate istraživanja u ovoj oblasti, uz Ph. Ballifa (*Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina*, Wien, 1893) i E. Pašalića (*Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1960), dao je ogromni doprinos poznavanju ilirске i ilirsko-rimske cestovne mreže i saobraćaja u rimskoj provinciji Dalmaciji, a i šire.

Monografija *Bosna i Hercegovina u antičko doba* predstavlja i vrhunski domet u naučnoistraživačkom radu ovog izvrsnog znalca prethistorije i antike na jugoslovenskim prostorima. U nju je autor (inače i vrsni znalac klasičnog grčkog i latinskog jezika, te antičke i ranosrednjovjekovne arheologije) ugradio i prezentirao stogodišnje rezultate istraživanja iz antičke historije, s područja koja obuhvaća današnja Bosna i Hercegovina, odnosno dobar dio rimske provincije Dalmacije i jedan dio rimske provincije Panonije. U stvaranju ovog djela autor je do maksimuma iscrpio antička rimska i grčka svjedočanstva vezana za ove prostore i populacije koje su ih nastavale u pretpovijesti i antici, te gotovo svu dosad objavljenu i neobjavljenu epigrafsku građu. Ovu izvornu, često puta od strane historičara (ne samo antičara i prethistoričara) u drugi plan stavljenu građu, dr. Bojanovski je do maksimuma iskoristio, posebice u razrješavanju nekih spornih pitanja, na nekim mjestima čak i previše (rimska kolonizacija). U prvom redu, ova građa je našla svoje mjesto u rješavanju problema ubiciranja pojedinih naselja, trasiranja cesta i utvrđivanja okvira i obima migracionih kretanja u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije.

Monografiju od 432 stranice i dvije karte autor je koncipirao u tri dijela. Odmah iza skraćenika korištenih izvora i literature, historijata istraživanja i osvrtu na najznačajnija mjesta nalaza arheološke građe iskorištene za pisanje ovog monografskog djela slijedi *Uvodni dio*. U njemu autor oslikava društveno-političke relacije ilirskog svijeta na istočnoj slobodarskoj jadranskoj obali, s jedne i sve više narastajuće svjetske velesile Rima, s druge strane Jadrana. Kao uvod u krvavi i dugotrajni sudar latinskog okupatora i slobodarskih Ilira autor je najprije oslikao društveno-političke odnose nezavisnog i slobodoljubivog ilirskog svijeta iz vremena prije 229. godine stare ere. Koristeći, u prvom redu, literarne izvore (svjedočanstva Apijana, Livija, Cezara, Cicerona, Diona Casija, Flora, Plinija Starijeg, Varona, Veleja Paterkula i dr.), te rezultate najnovijih naučnih dostignuća u ovoj oblasti, I Bojanovski je izložio rimsko prodiranje na ilirske prostore. Centralno mjesto u ovom izlaganju zauzimaju rimski ratovi s ilirskim Delmatima (koji su i dali naziv jednoj cijeloj rimskoj provinciji) i Oktavijanov ratni pohod protiv Ilira (35—33. godine stare ere), te velikom oslobodilačkom ratu ilirskog svijeta (6—9. godine nove ere). Vojnoj okupaciji, procesu koji se uz goleme napore rimskih generala i izuzetno krvave žrtve latinskih legija završio tek 9. godina nove ere, organizaciji rimskih provincija na području današnje Jugoslavije, Dalmacije i Panonije, posvećuje, takođe, posebnu pozornost. Poslije ovog izlaganja prikazuje rimsku administrativnu upravu koja se na bosanskohercegovačkim prostorima formira u vremenu od cara Augusta (točnije od 9. godine nove ere) do cara Vespazijana (69. godine). To je razdoblje čije je težište bilo na vojničkoj okupaciji ovih novostečenih i vrlo nesigurnih zemalja. Romanizaciju i urbanizaciju (proces koji traju na ovim prostorima dokle i samo Zapadno Rimsko Carstvo, i koji nikada nisu do kraja sprovedeni), počinje tretirati s dinastijom Flavijevaca, odnosno Vespazijom, kao njenim začetnikom na bosanskohercegovačkim prostorima.

Središnji dio monografije posvećen je problematici romanizacije i urbanizacije epihorskih (ilirskih, panonskih i iliro-keltskih) plemena u unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije u vremenu i okolnostima rimske okupacije i robovlasničkog poretka. Ovu je problematiku autor iznio prema regionalnoj podjeli, rukovodeći se principom zatvorenih geografskih područja, koja su, takođe, donekle utjecala i na formaciju i pojedinih etničkih epihorskih zajednica.

Rimske *civitates peregrinae* (ilirske plemenske zajednice) u Hercegovini autor obrađuje u sklopu izlaganja o epidauritanskog kolonijalnog agera, u kojega su bili uključeni stanovnici s područja Trebinja i Popovog polja. Najnapredniju epihorsku etničku zajednicu istočne obale Jadrana (*Daorsi*) autor tretira u sklopu rasprave o municipijiu Diluntumu. Ilirske etničke zajednice s Nevesinjskog, Gatačkog i Dobarsko-fatničkog polja s Bilećom (*Glinditiones, Melcumtini, Dreaemistae*) tretira u sklopu peregrinskih općinskih zajed-

nica jugoistočne Hercegovine. Ljubuškom i okolici, s obzirom na njegovo značenje u antici (rimski vojnički logor na Gračanima) daje posebno mjesto. Manje je, pak, mjesto posvetio (oskudica literarnih izvora?) etničkim plemenskim zajednicama u dolini rijeke Rame, dok je veliko značenje dao plemenskom savezu *Narensina*, koje je locirao na širokom području gornje Neretve.

U centralnobosanskoj regiji autor je prikazao historijat i razvoj jednog od najznačajnijih ilirskih plemenskih zajednica (uz dalmatsku) *Desidijata* koji s Rimom vode rat »gravissimum omnium exterminorum bellorum, post Punica«. Njihov centar stavlja na današnju Ilidžu kod Sarajeva (municipium Res publica Aquarum S...), a kojeg smatra centrom »jednog relativno prostornog agera«, kojemu je, »osim Sarajevskog polja s dolinama Bosne i Željeznice i njihovih pritoka« i kojoj je »po svoj prilici« pripadala i današnja Breza (*Hedum castellum?*). »Prema jugu i jugozapadu ager rimske Ilidže se vjerojatno prostirao sve do Ivan-sedla (744 m) s naseobinama u Kiseljaku, Podastinju, Višnjici i drugima« (151). Tako je autor, oslanjajući se više na arheološke izvore, približno zaokružio destitijatski plemenski prostor u doba antičke.

Dolinu gornjeg Vrbasa autor tretira u sklopu problematike *Municipia Bistuensiuma*, unutar kojega, suprotno dosadašnjim znanstvenicima, locira značajni centar *Bistue Nova*, (u zadnje vrijeme i dr Đuro Basler ovdje stavlja *Municipium Bistuensium — Nova et vetera XXXVIII/1—2*, 1988, 14), točnije u »naselje na mjestu Bugojna« (162,165). Rimski autonomni grad *Col. Rjs...*? locira u Rogaticu. U regiji istočne Bosne autor prikazuje tri rimska municipija, sva tri južnije od rijeke Drinjače, s obzirom na to da su se, kako autor naglašava, širili s obje strane rijeke Drine, s obzirom na rudna bogatstva ovog područja i granice provincije Dalmacije. Riječ je naravno o *Municipiumu Malesiatiumu*, i *Municipiumu S...*

Najopširniji dio knjige posvećen je plemenskim zajednicama s područja zapadne Bosne. Unutar toga poglavlja obrađeni su i rudarski bazeni s područja Japre i Sane, te bosanska Posavina, koja je u antičko vrijeme pripadala rimskoj provinciji Panoniji (poslije 9. godine nove ere). Tretirajući problematiku rimskih komunikacija na području Duvanijskog, Kupreškog i Skopskog polja (autor dalmatski plemenski centar (*Delminium*) locira na »jednom priključnom putu koji se odvajao otprilike u Duvnu i vodio niz polje do Borčana (*Delminium*)...« (165), a putnu stanicu *Ad Matricem* (vrlo uvjerljivo), usklađujući milijaciju s *Tabule Peutingerianae* sa situacijom na terenu, locira, suprotno E. Pašaliću, u Otinovce kod Kupresa.

U trećem dijelu ove monografije, *Dodaci*, autor niže osam različitih tematskih cjelina s ovih terena: rimsko vojništvo, konzularne beneficijare, osam ilirskih kohorti sastavljenih isključivo od

ilirskih Breuka, rimski vojni logor na Gračanima kod Ljubuškog, ilirsku religiju, antičku topografiju (prvi puta na ovakav način predstavljenu) i etnografiju Bosne i Hercegovine, vojničku onomastiku Ljubuškog i Narone, te carski gentilicij u unutrašnjosti provincije Dalmacije. Upravo ovi autorovi *Dodaci* zaslužuju i najviše kritike u ovom monumentalnom djelu. Nezavisno kako su oni nastajali u stvaranju, oni su morali naći svoje mjesto unutar već izvršno postavljene koncepcije.

Vrijednost ove monografije autor je podigao i vrsnom selekcijom najkapitalnijih djela (uglavnom najnovijih), a za lakše služenje ovim djelom dao je i indeks osobnih imena, naroda i božanstva, indeks geografskih pojmova i indeks pojmova, kao i dvije historijske karte.

Anto Škegro

Momčilo Stojaković, *Braničevski teftar — pomenični popis pokrajine Braničevo iz 1467. godine* (Zbornik za istočnjačku istorijsku i književnu građu, Knjiga 3). Istorijski institut Beograd, Beograd 1987, str. 307 + fsc. I-CXLVI

Ustanovu popisivanja zemalja Turci Osmanlije preuzeli su od Seldžuka koji su je, preko Arapa, baštinili od starijih civilizacija. Neki podaci upućuju na to da su Turci svoje zemlje katastarski popisivali već u prvoj polovini 14. vijeka, mada najstarije do sada poznate katastarske knjige potiču iz prve polovine 15. vijeka, iz vremena vladavine Murata II (1421—1451) i odnose se na Albaniju i južne dijelove Makedonije. Praktikovani su opšti i parcijalni popisi. Opšti popisi obavljani su od 15. do 17. vijeka, a povod opštem popisu mogli su biti stupanje na prijesto novog sultana, duži vremenski razmak od posljednjeg popisa i dr. Djelimični popisi rađeni su češće i to nakon značajnijih teritorijalnih promjena (proširenja teritorija), promjene u sistemu oporezivanja u nekoj oblasti, promjene u raspodjeli feudalnih dobara, radi popisivanja neregistrovanih izvora državnih prihoda itd.

Popisne komisije imenovao je sultan, a sačinjavali su ih eminentni povjerenik, popisivač i katib-pisar. Dužnost ove komisije bila je da na licu mjesta, detaljnim uvidom u stvarno stanje, popiše izvore državnih prihoda relevantne za obrazovanje timara, zeameta i hasova. U ovaj popis (defter-i mufassal) poimenično su upisivani domaćinstva (odnosno, domaćini) podložna feudalnim obavezama i svi izvori prihoda u popisivanoj oblasti. Rekapitulacijom podataka iz de-